

تعیین سطوح برخورداری نواحی روستایی شهرستان استهبان از شاخص‌های توسعه با تأکید بر مدل موریس

ندا علی‌یاری^۱، مریم شریف‌زاده^۲، ویدا علی‌یاری^۳

چکیده

طی دهه‌های اخیر به علت تغییرات اجتماعی و اقتصادی، شاهد عدم تعادل منطقه‌ای بوده‌ایم. امروزه آگاهی از امکانات و محرومیت‌ها ضرورتی جهت ارائه‌ی طرح‌های توسعه و برنامه‌ریزی در سطح ناحیه‌ای و محلی می‌باشد. این پژوهش، در دو زمینه‌ی اجتماعی و اقتصادی به سطح‌بندی مناطق روستایی و تعیین میزان سطح برخورداری روستاهای شهرستان استهبان از لحاظ شاخص‌های توسعه می‌پردازد و از نظر نوع کاربردی می‌باشد و با استفاده از روش پژوهش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. جامعه‌ی آماری، شامل روستاهای بالای ۲۰ خانوار شهرستان استهبان استان فارس می‌باشد. در این پژوهش اطلاعات مورد نیاز از شناسنامه آبادی‌های استان فارس در سال ۱۳۹۰، استخراج گردید و با استفاده از ۷۰ متغیر در قالب ۸ شاخص آموزشی، بهداشتی، بازرگانی و خدمات، ارتباطات و حمل و نقل، فرهنگی- ورزشی، جمعیتی، سیاسی و اداری و زیرساختی و با بهره‌گیری از مدل موریس مورد سنجش قرار گرفت. هدف این پژوهش، بررسی دقیق‌تر تفاوت نواحی روستایی جهت دسترسی به خدمات و تعیین میزان سطح برخورداری می‌باشد، تا برنامه‌ریزان این نواحی بتوانند اقدامات توسعه‌ای را بر مبنای این نتایج به کار برند. با توجه به نتایج بدست آمده، روستای ماه‌قرخان، روستای بنوان و روستای رونیزسغلی به ترتیب دارای بالاترین، و روستای محل احداث سد رودبال، پل شکسته و بن‌دره به ترتیب دارای کمترین میزان برخورداری از شاخص‌های توسعه می‌باشند. مطابق نتایج دهستان ایچ دارای کمترین سطح توسعه در بین دهستان‌های دیگر می‌باشد و نیاز به توجه بیشتری دارد. همچنین اختلاف فاحشی بین سطوح برخورداری روستاهای مورد مطالعه و عدم تعادل توزیع امکانات و خدمات مشاهده می‌شود.

واژه‌های کلیدی: سطح‌بندی روستا، توسعه اقتصادی، توسعه اجتماعی، استهبان.

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد توسعه‌ی روستایی دانشگاه یاسوج

^۲ استادیار گروه مدیریت توسعه روستایی دانشگاه یاسوج

^۳ دانشجوی کارشناسی ارشد توسعه‌ی روستایی دانشگاه یاسوج

مقدمه

یکی از چالش‌های اساسی در مسیر توسعه بسیاری از کشورها، به‌ویژه کشورهای دارای قلمرو حاکمیت وسیع، نابرابری‌های ناحیه‌ای می‌باشد. نابرابری‌ها تهدیدی جدی در رسیدن به توسعه‌ی متوازن و متعادل مناطق و دستیابی به وحدت ملی می‌باشند. این نابرابری‌ها، نمادی آشکار از توسعه‌نیافتگی می‌باشد که از شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی هر کشور نشأت گرفته‌است (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۰). به هر میزان که تفاوت‌های منطقه‌ای و نابرابری بیشتر باشد، حرکت جمعیت و سرمایه به سمت قطب بیشتر می‌گردد (شیخ-بیگلو و همکاران، ۱۳۹۱). در ایران نیز، این تفاوت‌ها و نابرابری‌ها فراوان بوده‌است و منجر به بروز مشکلاتی مانند مهاجرت از مناطق محروم به مناطق برخوردار شده است (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۰). همچنین جاذبه‌ی شهری از یک سو و کمبود اشتغال و نارسایی‌های خدماتی در زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی نواحی روستایی از سوی دیگر، موجب تشدید زیان‌ها و فروپاشی نظام زیستی فضایی در مناطق شهری و روستایی شده است (حسنی‌مهر، ۱۳۹۲). در نتیجه یکی از اهداف مهم برنامه‌های اقتصادی-اجتماعی پس از انقلاب، رفع نابرابری‌ها، توسعه‌ی متوازن و متعادل بین مناطق مختلف است که از پیش‌نیازهای ضروری پیشرفت یکپارچه کشور و حصول پایداری می‌باشد (شیخ‌بیگلو و همکاران، ۱۳۹۱). طبق گزارش توسعه‌ی انسانی سال ۱۹۹۹ در ایران، یکی از مهم‌ترین سیاست‌های توسعه‌ی انسانی در برنامه‌ی سوم توسعه، توجه به برنامه‌ریزی فضایی به‌عنوان برنامه‌ای بلندمدت جهت تعادل منطقه‌ای و تحقق عدالت اجتماعی می‌باشد (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۰). یکی از وجوه مهم فعالیت‌های توسعه در سراسر جهان از جمله ایران، توسعه‌ی روستایی می‌باشد (عنابستانی و همکاران، ۱۳۹۲) و همان‌گونه که توزیع متوازن توسعه بین نواحی گوناگون سرزمین حائز اهمیت می‌باشد، در مقیاس محلی و در سطح روستایی نیز دارای اهمیت فراوانی است و ارتباط تنگاتنگ و نزدیکی با توسعه‌ی ملی و ناحیه‌ای دارد (توکلی و همکاران، ۱۳۹۳). نقش و جایگاه روستاها در فرآیند توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در مقیاس ملی، منطقه‌ای و محلی و همچنین پیامدهای توسعه‌نیافتگی نواحی روستایی چون بیکاری، رشد سریع جمعیت، مهاجرت، حاشیه‌نشینی، فقر گسترده، موجب توجه به نواحی روستایی شده است (صدرموسی و طالب‌زاده، ۱۳۹۲). در چند دهه‌ی اخیر، برنامه‌ریزان و سیاستگذاران به مفهوم برنامه‌ریزی توسعه روستایی به‌عنوان ابزاری جهت پیشبرد توسعه‌ی اقتصادی-اجتماعی در کشورهای جهان سوم توجه نموده‌اند (عنابستانی و همکاران، ۱۳۹۲) و نابرابری‌ها را به‌عنوان نشانه‌ای از توسعه‌نیافتگی محسوب می‌کنند. در واقع، مناطقی که دارای شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی مطلوب و توزیع امکانات و خدمات مناسب باشند، به عنوان مناطق توسعه‌یافته و مناطقی که در این شاخص‌ها وضعیت مطلوبی نداشته و دارای توزیع امکانات نامتعادل باشند، جزء مناطق توسعه‌نیافته محسوب می‌شوند. هدف برنامه‌ریزی، پیشرفت و آبادانی است که این مهم جزء با شناخت وضع موجود حاصل نمی‌شود (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۰). سطح‌بندی نواحی امری مهم و اساسی در زمینه‌ی سیاستگذاری توسعه و برنامه‌ریزی منطقه‌ای محسوب می‌شود و عاملی کلیدی در جهت تخصیص منابع محسوب می‌شود (شیخ‌بیگلو و همکاران، ۱۳۹۱). سطح‌بندی به این دلیل حائز اهمیت می‌باشد که تنگناها، قابلیت‌ها و سطوح توسعه‌ی نواحی و سطح زندگی مردم یک منطقه را نشان می‌دهد و به ارائه‌ی برنامه‌هایی جهت کاهش محرومیت نواحی محروم می‌پردازد و بدین وسیله زمینه را برای توسعه مهیا می‌سازد (کریمی و همکاران، ۱۳۹۲). همچنین به‌وسیله‌ی سطح‌بندی می‌توان اختلاف اقتصادی، اجتماعی، مکانی، فضایی مناطق را نشان داد و وضعیت مناطق را از لحاظ سطح توسعه مشخص کرد و از توسعه‌ی قطبی مناطق جلوگیری نمود (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۰) چرا که توسعه‌ی قطبی سبب بی‌عدالتی در سطوح مختلف فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در برخی از مناطق جمعیتی می‌شود (فرهادی و اورک، ۱۳۹۳). در واقع، توسعه‌ی نسبی چند روستا در منطقه را نمی‌توان به عنوان توسعه‌ی روستایی منطقه قلمداد نمود. در صورتی که دستاوردهای توسعه در تمام مناطق توزیع شود، می‌توان گفت توسعه رخ داده است و به عدالت فضایی نزدیک شده‌ایم (توکلی و همکاران، ۱۳۹۳). در نتیجه ضروری است که نواحی کشور بر اساس میزان برخوردارگی طبقه‌بندی و نسبت به میزان برخوردارگی و عدم برخوردارگی سطح‌بندی شوند (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۰) تا بهترین شرایط و امکانات جهت توسعه‌ی جامع تمام نواحی فراهم گردد و نابرابری‌های منطقه‌ای به حداقل رسد و در نهایت حذف گردد (کریمی و همکاران، ۱۳۹۲). روستاهای شهرستان استهبان استان فارس نیز از لحاظ ساختار اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، دارای شرایط مطلوبی نمی‌باشند و سطح‌بندی روستاهای این شهرستان، گامی اساسی در جهت ایجاد تعادل فضایی و کاهش محرومیت و نابرابری، به‌شمار می‌رود. لازم به توضیح است که بخشی از این نابرابری ناشی از تنش‌های اقلیمی در این شهرستان است. مجموع اراضی شهرستان استهبان ۱۴۹۹۱۹ هکتار است که شامل ۱۰۵۱۴ هکتار اراضی زراعی، ۴۸۹۴۷ هکتار اراضی جنگل و ۹۰۹۰ هکتار مرتع می‌باشد.

همچنین دارای سطح زیر کشت ۴۳۰۴۱ هکتار می‌باشد که سطح زیر کشت محصولات سالانه آن، ۱۰۵۱۴ هکتار (۱۰۳۴۳ آبی و ۱۷۱ دیم) و سطح زیر کشت باغات ۳۲۵۲۷ هکتار می‌باشد (سالنامه آماری استان فارس، ۱۳۹۴). این شهرستان با مساحت زیرکشت ۲۰ هزار هکتار، تولید کننده ۹۰ درصد از انجیر خشک ایران می‌باشد و به عنوان عمده‌ترین تولید کننده‌ی انجیر دیم در جهان مطرح شده است. اما در سال‌های اخیر این شهرستان با بحران خشکسالی مواجه شده است و از آن‌جا که شغل اکثر روستاییان این شهرستان باغداری انجیر است، خسارت فراوانی به تولیدات باغداران این نواحی وارد آمده و زندگی اجتماعی و اقتصادی آنان با مشکل مواجه شده است (اعتمادی و همکاران، ۱۳۹۳). سطح زیر کشت باغات مثمر ۳۲۵۲۷ هکتار می‌باشد که شامل ۱۷۵۰ نهال و ۳۰۷۷۷ بارور می‌باشد. همچنین این شهرستان دارای ۶۷۷۵ بهره‌بردار می‌باشد که در جدول زیر به تفکیک نشان داده شده است.

جدول ۱- تعداد بهره‌برداران شهرستان استهبان

نوع بهره‌برداری	تعداد بهره‌برداران	نوع بهره‌برداری	تعداد بهره‌برداران
زراعت	۱۹۴۴	پرورش دام سبک	۱۲۷۰
باغداری	۵۰۶۲	پرورش زنبور عسل	۹۰
گلخانه‌ای	۱۱	پرورش ماکیان	۸۶۲
پرورش دام سنگین	۱۳۷	پرورش ماهی	۴

منبع: سالنامه آماری استان فارس، ۱۳۹۴

در این پژوهش به بررسی میزان سطح برخورداری روستاهای شهرستان استهبان بر اساس وضعیت پراکندگی شاخص‌های توسعه پرداخته شده و دهستان‌ها و بخش‌های این شهرستان بر اساس میزان برخورداری رتبه‌بندی می‌شوند. نتایج این پژوهش، مبنای مناسبی جهت کاهش نابرابری‌ها و تفاوت‌های برخورداری در منطقه می‌باشد.

شاخص‌ها نقش مؤثری در تعیین سطوح برخورداری نواحی روستایی دارند و در واقع به‌عنوان نشانگرهایی جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات و نتیجه‌گیری منطقی و مشخص کردن جهت فعالیت‌ها می‌باشند و از نظر مفهومی، فراهم کننده‌ی چارچوبی مناسب جهت هدف‌گذاری، تدوین برنامه‌ریزی و ارزیابی فعالیت‌ها می‌باشند (مهدوی حاجیلوی و محمدی‌زاده، ۱۳۹۱). مطالعات مختلفی در ارتباط با این موضوع صورت پذیرفته که می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

اریلی (۲۰۱۵، Erilli)، به رتبه‌بندی شاخص توسعه اقتصادی و اجتماعی به طبقه‌بندی سطوح توسعه‌یافتگی شهرهای ترکیه با روش خوشه‌بندی فازی پرداخت و به این نتیجه دست یافت که شهر استانبول و آدانا به ترتیب دارای بیشترین سطح توسعه‌یافتگی و شهر سینوپ و برتین به ترتیب دارای کمترین سطح توسعه‌یافتگی می‌باشد.

چکچی و پراگین (۲۰۰۵، Checchi & Peragine)، به بررسی نابرابری منطقه‌ای و نابرابری فرصت‌ها در ایتالیا بوسیله‌ی مقایسه‌ی توزیع درآمد در شمال و جنوب ایتالیا و توزیع توانایی‌های شناختی در دانش‌آموزان ۱۵ ساله پرداختند و به این نتیجه دست یافتند که در مناطق کمتر توسعه‌یافته جنوب، شیوع نابرابری فرصت‌ها بیشتر است.

طلانی (۲۰۰۳، Talani)، به بررسی سیستمی برای توسعه‌ی مناطق روستایی در ۱۳ بخش از شهرستان ساوه در استان مرکزی پرداخت و در این پژوهش با استفاده از تحلیل تاکسونومی موقعی موجود شاخص‌های توسعه‌ی روستایی را عددی جهت اولویت‌بندی تخصیص بودجه‌ی پروژه‌های توسعه‌ی روستایی مشخص نمود و با طراحی پنج نقشه‌ی مقیاسی از طریق سامانه‌ی اطلاعات جغرافیایی، مدلی فضایی برای توسعه‌ی نقشه‌های اولیه از مکان‌های مناسب پیشنهاد داد.

امینی‌نژاد و همکاران (۱۳۸۷)، با استفاده از مدل مورس و تاکسونومی و بهره‌گیری از ۶۵ شاخص اجتماعی و اقتصادی، به تحلیل توسعه‌یافتگی دهستان‌های حوزه‌ی تأسیسات پارس جنوبی در استان بوشهر پرداخته و ۱۵/۴ درصد از دهستان‌ها را در سطح برخورداری ۳۸/۵ درصد را در سطح نیمه‌برخورداری و ۴۶/۱ درصد را در گروه محروم دسته‌بندی نمودند.

انصاریان و محمدی (۱۳۹۳) به تحلیل سطوح برخورداری دهستان‌های شهرستان بجنورد پرداختند. نتایج حاکی از تفاوت در سطوح توسعه‌یافتگی می‌باشد و بر این مبنای دهستان‌ها را در سه سطح طبقه‌بندی نمودند. نتایج این پژوهش نشان داد که دهستان جرگلان و

بدرانلو در سطح توسعه یافته، آلاداغ، گیغان، گرمخان، غلامان و بابامان در سطح توسعه نیافته و راز در سطح محروم واقع شده‌اند. همچنین موقعیت جغرافیایی، فاصله با مراکز شهری و شبکه‌های زیربنایی را در سطوح برخورداری دهستان‌های شهرستان موثر دانستند.

تقدیسی و همکاران (۱۳۹۲)، با استفاده از مدل تاپسیس به تحلیل فضایی و سطح‌بندی نواحی روستایی منطقه‌ی اورمانات بر اساس شاخص‌های اشتغال پرداختند. نتایج پژوهش نشان از نابرابری و شکاف در منطقه‌ی مورد مطالعه به لحاظ دسترسی به شاخص اشتغال داشت. همچنین دهستان شهر حر به عنوان برخوردارترین و دهستان بازان به عنوان محروم‌ترین دهستان منطقه شناسایی شد. طبق نتایج تحلیل خوشه‌ای صورت پذیرفته در این پژوهش، در کل حدود ۱۴ درصد دهستان‌ها در سطح برخوردار، ۲۴ درصد در سطح نسبتاً محروم و ۶۲ درصد در سطح محروم و بسیار محروم واقع شده‌اند.

توکلی و همکاران (۱۳۹۳)، به سنجش سطح توسعه یافتگی اجتماعی- اقتصادی روستاهای بخش مرکزی شهرستان کوه‌دشت پرداختند. نتایج نشان داد که سطح توسعه روستاها در سه دهستان مورد بررسی متوازن نیست و عواملی چون شرایط طبیعی روستاها، فاصله از مرکز شهرستان، اندازه‌ی جمعیت و عشایری بودن آن‌ها از عوامل مؤثر در میزان توسعه یافتگی روستاها می‌باشند.

حاجی‌علیزاده و همکاران (۱۳۸۹)، با استفاده از مدل توسعه یافتگی موریس به ارزیابی عملکرد طرح‌های هادی روستاهای شهرستان بناب پرداخته و به این نتیجه دست یافتند که بین وضعیت اجرای طرح هادی و برخورداری از امکانات رابطه‌ی معناداری وجود دارد. حسنی‌مهر (۱۳۹۲)، به منظور ارائه راهکارهای توسعه، به بررسی سطح بندی خدمات روستاهای شهرستان آستارا بر اساس مدل موریس پرداخت. نتایج نشان داد که به جزء یک روستا، تمامی روستاهای سطح توسعه یافته در جلگه واقع شده‌اند که این امر نشان‌دهنده‌ی ارتباط بین ارتفاع و توسعه یافتگی می‌باشد. همچنین نتایج تحقیق حاکی از ارتباط بین جمعیت و سطح توسعه یافتگی می‌باشد. بدین صورت که روستاهای سطح توسعه یافته دارای جمعیت بالاتر از ۱۰۰۰ نفر و روستاهای سطح محروم دارای جمعیت زیر ۱۰۰ نفر می‌باشد.

شمس و رشیدی (۱۳۹۰)، با بهره‌گیری از ضریب ناموزون موریس به ارزیابی شاخص‌های پایداری در محلات فرسوده شهر اسدآباد پرداختند. نتایج حاصله نشان می‌دهد تفاوت فاحشی در شاخص‌های مختلف پایداری محلات فرسوده شهر اسدآباد وجود دارد.

صدرموسی و طالب‌زاده (۱۳۹۲)، با استفاده از مدل موریس و روش ضریب اختلاف و بهره‌گیری از ۳۸ متغیر در قالب ۹ شاخص جمعیتی، آموزشی- فرهنگی، بهداشتی- درمانی، زیربنایی- کالبدی، اداری- خدماتی و اقتصادی به تعیین و تحلیل سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان چالدران پرداختند. نتایج تحقیق نشان داد که از مجموع ۵ دهستان این شهرستان، هیچ دهستانی در سطح توسعه یافته نبوده و ۴ دهستان در سطح در حال توسعه و یک دهستان در سطح کمتر توسعه یافته قرار دارند. همچنین از نظر نحوه‌ی توزیع امکانات و خدمات، شاخص آموزشی- فرهنگی دارای بیشترین و شاخص زیربنایی- کالبدی دارای کمترین میزان برابری و تعادل می‌باشد.

صفری و بیات (۱۳۹۱)، به تعیین سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی استان آذربایجان شرقی با استفاده از تکنیک آماری تحلیل عاملی و تحلیل خوشه‌ای پرداختند. نتایج حاکی از وجود نابرابری بین دهستان‌های این استان می‌باشد. نتایج نشان داد که از مجموع ۱۴۱ دهستان این استان، یک دهستان در سطح کاملاً برخوردار، ۵ دهستان برخوردار، ۵۵ دهستان تا حدی برخوردار، ۲۴ دهستان محروم، ۵۶ دهستان در سطح بسیار محروم قرار گرفتند.

عامری‌سیاهوئی و همکاران (۱۳۹۰)، با استفاده از مدل‌های موریس و تاکسونومی به سنجش درجه پایداری و توسعه روستایی ۳۵ روستی موجود در بخش شهاب شهرستان قشم پرداختند. نتایج نشان داد که از بین ۳۵ روستای موجود در این بخش، ۲ روستا دارای پایداری قوی، ۱۱ روستا نیمه پایدار، ۷ روستا دارای پایداری ضعیف و ۱۵ روستا ناپایدار می‌باشند. همچنین نتایج نشان داد که دو روستای طبل و دولاب به عنوان مراکز خدمات روستایی به سایر روستاها خدمات رسانی می‌کنند و از غرب به شرق بخش از تعداد روستاهای ناپایدار کم می‌گردد.

عنابستانی و همکاران (۱۳۹۲)، به مقایسه تطبیقی سطح برخورداری سکونتگاه‌های روستایی بخش میمند شهرستان فیروزآباد با استفاده از مدل ضریب ویژگی و موریس پرداخته و نتایج حاکی از وجود سطح بالای نابرابری بین روستاهای این بخش به لحاظ

دسترسی به خدمات و امکانات بود. به گونه‌ای که روستاهای پرزیتون، جوکان، امیرسالار به ترتیب برخوردارترین و روستاهای بست-دوراه، انارمهر و چهاربید سرتنگ به ترتیب به عنوان محروم‌ترین روستاهای این بخش شناسایی شدند.

فرهادی و اورک (۱۳۹۳)، تحلیلی بر میزان برخورداری شهرستان‌های استان خوزستان با استفاده از مدل موریس و اسکالوگرام انجام داده و بر اساس نتایج حاصله، شهرستان اندیکا دارای پایین‌ترین ضریب برخورداری و شهرستان بهبهان دارای بالاترین رتبه می‌باشد.

کریمی و همکاران (۱۳۹۲)، با استفاده از الگوریتم خوشه‌بندی و الگوریتم رقابت استعماری، به سطح‌بندی توسعه‌یافتگی مناطق روستایی بخش مرکزی شهرستان بویر احمد پرداختند. نتایج پژوهش نشان داد که پراکنش فضایی توسعه‌یافتگی این منطقه در وضعیت نامتوازنی قرار گرفته است، به گونه‌ای که حدود نیمی از روستاها در سطح نسبتاً محروم قرار می‌گیرند. همچنین طبق نتایج حاصله، دهستان سررود شمالی وضعیت مناسب‌تری نسبت به بخش مرکزی دارد.

مهدوی حاجیلوی و محمدی‌زاده (۱۳۹۱)، با استفاده از روش موریس، به تحلیل سطوح برخورداری شاخص‌های سواد و اشتغال دهستان-های بخش مرکزی شهرستان دزفول پرداختند. نتایج حاصله نشان داد که ۲۱/۴ درصد روستاهای شمس آباد در سطح توسعه یافته و ۷۸/۶ درصد از روستاها در سطح کمتر توسعه‌یافته قرار دارند و همچنین در دهستان قبله‌ای ۴۳/۸ درصد روستاها در سطح توسعه‌یافته و ۵۶/۳ درصد روستاها در سطح کمتر توسعه‌یافته قرار گرفته‌اند و در کل ۳۲/۶ درصد روستاهای بخش مرکزی در سطح توسعه‌یافته و ۶۷/۴ درصد روستاها در سطح کمتر توسعه‌یافته می‌باشند.

هدف از این پژوهش تعیین سطح برخورداری نواحی روستایی شهرستان استهبان بر اساس مدل موریس می‌باشد که اهداف زیر را دنبال می‌کند:

- ۱- شناسایی سطح برخورداری از امکانات اقتصادی- اجتماعی توسعه بر حسب دهستان.
- ۲- بررسی تفاوت‌ها و نابرابری‌ها بین بخش‌های شهرستان استهبان از نظر برخورداری از شاخص‌های اجتماعی- اقتصادی.
- ۳- تعیین اولویت سرمایه‌گذاری در روستاهای مورد مطالعه برای برنامه‌ریزان.

روش‌شناسی

در این پژوهش با استفاده از رویکرد توصیفی- تحلیلی با استناد به داده‌های ثانویه و اسنادپژوهی مستندات موجود به بررسی شاخص-های توسعه یافتگی مناطق روستایی شهرستان استهبان پرداخته شده است. این شهرستان با مساحت ۱۹۹۴ کیلومترمربع دارای دو بخش، سه شهر، ۳ دهستان، ۱۶۲ آبادی می‌باشد که ۴۲ آبادی دارای سکنه و ۱۲۰ آبادی خالی از سکنه می‌باشد. متوسط ارتفاع این شهرستان از سطح دریا ۱۶۹۰ متر و داری میانگین بارندگی ماهانه ۲۸۵/۵ میلی‌متر و رطوبت نسبی ۴۰ درصد می‌باشد.

این شهرستان در سرشماری سال ۱۳۹۰، دارای جمعیت کل ۶۶۱۷۲ نفر و ۱۸۶۲۱ خانوار می‌باشد که تعداد ۳۳۵۱۸ مرد و ۳۲۶۵۴ زن می‌باشند و تعداد ۴۶۰۸۱ نفر و ۱۲۹۱۶ خانوار در نقاط شهری و تعداد ۲۰۰۹۱ نفر و ۵۷۰۵ خانوار در نقاط روستایی قرار گرفته‌اند. در این پژوهش تعداد ۲۵ روستای بالای ۲۰ خانوار این شهرستان مورد مطالعه قرار گرفته که تعداد ۱۶ روستا در بخش رونیز (۱۰ روستا در دهستان خیر، ۶ روستا در دهستان رونیز) و تعداد ۹ روستا در بخش مرکزی (دهستان ایچ) قرار گرفته‌اند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰).

شاخص‌های بازگانی و خدمات، ارتباطات و حمل و نقل، آموزشی، بهداشتی، فرهنگی- ورزشی، سیاسی و اداری، زیرساختی مبنای رتبه‌بندی مناطق روستایی بوده‌است. این اطلاعات از سالنامه‌ی آماری سال ۱۳۹۰ و شناسنامه آبادی‌های استان فارس در سال ۱۳۹۰ جمع‌آوری شده است. برای تعیین سطوح توسعه‌یافتگی از روش مدل موریس استفاده شده و با بهره‌گیری از نرم‌افزار Excel به انجام محاسبات و تهیه نمودار ضریب نهایی و رتبه نهایی توسعه پرداخته و روستاها بر اساس سطح توسعه‌یافتگی بصورت برخوردار، نیمه-برخوردار و غیربرخوردار رتبه‌بندی شدند.

جدول ۲- شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی توسعه و پارامترهای سنجش آن

جمعیتی شامل: نسبت جمعیت ساکن به جمعیت کل بخش

فرهنگی- ورزشی شامل: زمین ورزشی، کتابخانه عمومی، سالن ورزشی و ...

آموزشی، شامل: دبستان، مدرسه راهنمایی دخترانه، هنرستان فنی و حرفه‌ای

پسران و ...	شاخص‌های اجتماعی
سیاسی- اداری، شامل: پاسگاه نیروی انتظامی، شورای اسلامی روستا، مروج کشاورزی و ...	
بازرگانی و خدمات، شامل: بقالی، نانوايي، بانک، تعمیرگاه ماشین‌آلات کشاورزی و ...	شاخص‌های اقتصادی
زیرساختی (برق، گاز، آب)، شامل: آب لوله‌کشی، گاز لوله‌کشی، شبکه‌ی سراسری برق و ...	
بهداشتی- درمانی، شامل: پایگاه بهداشت روستایی، تکنسین دامپزشکی و ...	
ارتباط و حمل و نقل، شامل: دفتر مخابرات، دسترسی به وسیله‌ی نقلیه عمومی و ...	

روش درجه‌بندی مناطق با استفاده از فرمول موريس در مراحل زیر صورت می‌پذیرد:

- ۱- تشکیل ماتریس شاخص‌ها که در آن سطرها نشانگر سکونتگاه و ستون‌ها بیانگر شاخص‌ها می‌باشند. در این روش باید شاخص‌های منتخب هم‌سو و هم‌جهت باشند (حاجی‌علیزاده و همکاران، ۱۳۸۹).
- ۲- بدست آوردن میزان حداقل و حداکثر هر شاخص محاسبه شده در مرحله‌ی اول و بدست آوردن دامنه‌ی محرومیت سکونتگاه از نظر کلیه‌ی شاخص‌ها (شمس و رشیدی، ۱۳۹۰) که همان استانداردسازی اعداد انتخاب شده با استفاده از فرمول موريس و جایگزینی اعداد استاندارد با اعداد قبلی است.

$$Y_{ij} = \frac{x_{ij} - y_{j \min}}{y_{i \max} - x_{j \min}}$$

در این فرمول:

x_{ij} = عدد مربوط به شاخص،

$x_{j \min}$ = کوچکترین عدد در هر ستون، و

$x_{j \max}$ = بزرگترین عدد در ستون است.

- ۳- شاخص اصلی توسعه از طریق فرمول زیر برای تمامی سکونتگاه‌ها بصورت جداگانه قابل محاسبه است.

$$D.I. = \frac{\sum_{i=1}^n Y_{ij}}{n}$$

- ۴- درجه‌بندی روستاها با استفاده از D.I. به گونه‌ای که هر چه شاخص اصلی توسعه بزرگتر باشد، منطقه دارای سطح توسعه-یافتگی بیشتری می‌باشد (حاجی‌علیزاده و همکاران، ۱۳۸۹).

یافته‌ها و بحث

جدول ۲، ضریب توسعه‌یافتگی هر یک از روستاهای شهرستان استهبان را نشان می‌دهد. بر مبنای یافته‌های جدول ۲، ضریب توسعه-یافتگی در بین نواحی روستایی شهرستان استهبان با استفاده از روش موريس، برای روستای ماه‌قرخان با درجه توسعه‌یافتگی ۰/۸۹۲ دارای بالاترین رتبه و روستای محل احداث سد رودبال با درجه توسعه‌یافتگی ۰/۰۰۰ دارای پایین‌ترین ضریب توسعه‌یافتگی می‌باشد. بدین ترتیب دامنه نوسان سطح توسعه‌یافتگی روستایی شهرستان استهبان در روش موريس ۰/۸۹۲ برآورد شده است که نشان‌دهنده‌ی عدم تعادل فضایی در این بخش می‌باشد.

جدول ۳- ضریب شاخص توسعه روستاهای بخش بیضاء

D.I	رتبه بخش دهستان روستا	D.I	رتبه بخش دهستان روستا
-----	-----------------------	-----	-----------------------

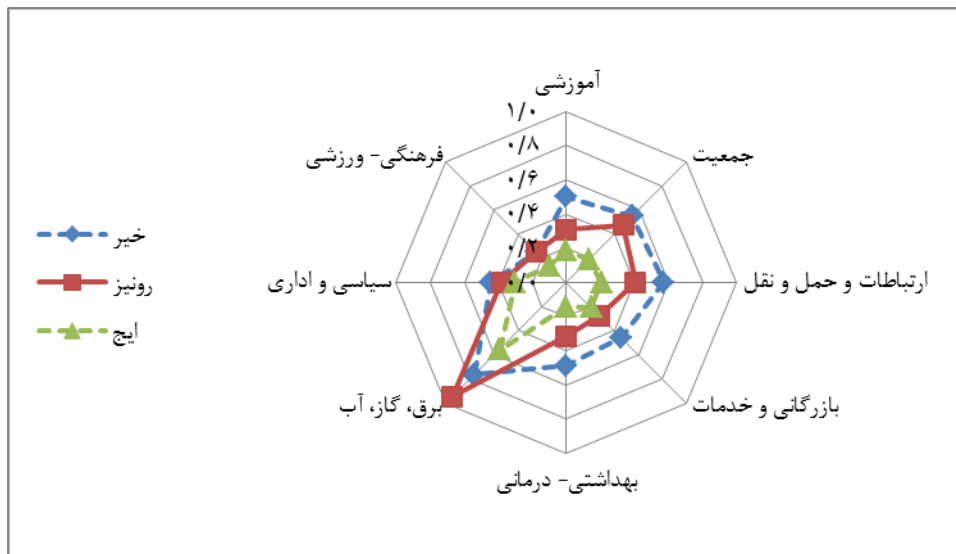
۰/۳۳۰	دهویه	ایچ	مرکزی	۱۴	۰/۸۹۲	ماهفرخان	خیر	رونیز	۱
۰/۳۲۶	دربامامزاده	ایچ	مرکزی	۱۵	۰/۸۳۵	بنوان	خیر	رونیز	۲
۰/۲۹۴	شمس آباد	رونیز	رونیز	۱۶	۰/۷۱۴	رونیزسلفی	رونیز	رونیز	۳
۰/۲۸۰	قشم قاوی	خیر	رونیز	۱۷	۰/۶۳۸	دربقلعه	ایچ	مرکزی	۴
۰/۲۳۶	باغشاد	ایچ	مرکزی	۱۸	۰/۶۳۸	سهل آباد	خیر	رونیز	۵
۰/۱۸۲	دهویه	خیر	رونیز	۱۹	۰/۶۲۰	گرده	رونیز	رونیز	۶
۰/۱۷۷	دامنه	خیر	رونیز	۲۰	۰/۵۵۴	محمدآباد	خیر	رونیز	۷
۰/۱۳۰	آب انارک	ایچ	مرکزی	۲۱	۰/۵۲۶	مبارک آباد	خیر	رونیز	۸
۰/۱۲۸	شهرک شهیدباهر	رونیز	رونیز	۲۲	۰/۵۲۰	دستجرد	خیر	رونیز	۹
۰/۱۰۷	بن دره (باغات ردیفی)	ایچ	مرکزی	۲۳	۰/۴۲۶	خانه کت	خیر	رونیز	۱۰
۰/۰۵۶	پل شکسته	ایچ	مرکزی	۲۴	۰/۴۱۵	علی آبادشمس	رونیز	رونیز	۱۱
۰/۰۰۰	محل احداث سد رودبال	ایچ	مرکزی	۲۵	۰/۳۴۷	دهویه	رونیز	رونیز	۱۲
					۰/۳۳۹	انجیرک	ایچ	مرکزی	۱۳

بر این مبنای، در جدول ۳ سطح توسعه یافتگی روستاهای شهرستان استهبان نمایش داده شده است. بر مبنای یافته‌های این جدول، هر سه دهستان خیر، رونیز، ایچ در شاخص فرهنگی- ورزشی دچار ضعف اساسی بوده حال آنکه وضعیت شاخص برق، گاز، آب در هر سه دهستان و شاخص جمعیت و ارتباطات و حمل و نقل در دهستان رونیز در وضعیت قابل قبولی قرار دارد. دهستان خیر تقریباً از لحاظ تمام شاخص‌های مورد بررسی (به جزء فرهنگی- ورزشی) در وضعیت قابل قبولی قرار گرفته و از دیگر دهستان‌ها توسعه یافته‌تر است و دهستان رونیز نسبت به دهستان ایچ به لحاظ تمام شاخص‌های مورد بررسی در وضعیت بهتری قرار دارد. در کل می‌توان گفت که دهستان خیر این شهرستان، از لحاظ برخورداری از شاخص‌های مورد پژوهش، در وضعیت متوسطی قرار گرفته است به گونه‌ای که ضریب برخورداری آن ۰/۵۷۱ می‌باشد و دهستان ایچ با عدد توسعه یافتگی (۰/۲۰۶) دارای امکانات اندکی می‌باشد.

جدول ۴- سطح توسعه یافتگی روستاهای شهرستان استهبان

نام بخش	نام دهستان	شاخص‌های اجتماعی	شاخص‌های اقتصادی				
		آموزشی فرهنگی- ورزشی	سیاسی و اداری	جمعیت	برق، گاز، آب	بهداشتی- درمانی	بازرگانی و خدمات حمل و نقل
رونیز	خیر	۰/۵	۰/۴۴۳	۰/۵۴۶	۰/۷۶۷	۰/۴۹	۰/۴۵۵
رونیز	رونیز	۰/۳۰۹	۰/۳۸۱	۰/۴۷۴	۰/۹۴۴	۰/۳۱۷	۰/۲۷۸
مرکزی	ایچ	۰/۱۹۰	۰/۳۰۱	۰/۱۸۷	۰/۵۵۵	۰/۱۴۴	۰/۲۰۶

نظم‌فر و همکاران (۱۳۹۴)، در پژوهشی که به رتبه‌بندی سطوح توسعه یافتگی مناطق روستایی در دهستان‌های کرمانشاه پرداختند، به این نتیجه دست یافتند که شاخص آموزشی و ورزشی در روستاها پایین بوده است که با این مطالعه هم‌خوانی دارد. با توجه به این نتایج، باید راهکارهایی جهت بالا بردن سطح بعد فرهنگی- ورزشی روستاهای این شهرستان ارائه و اجرا نمود.

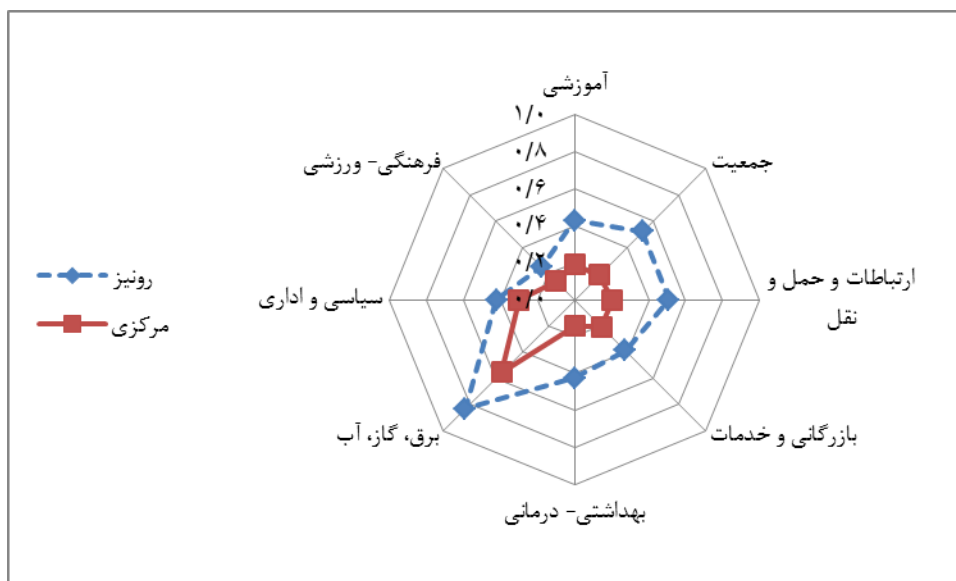

شکل ۱- سطح توسعه یافتگی اقتصادی- اجتماعی بر حسب دهستان

همچنین یافته‌ها حاکی از این است که بخش رونیز نسبت به بخش مرکزی، از لحاظ تمام شاخص‌های مورد مطالعه، دارای سطح برخورداری بیشتری می‌باشد و در مقایسه با بخش مرکزی این شهرستان درجه توسعه یافتگی بیشتری دارد.

جدول ۵- سطح توسعه یافتگی شاخص‌های بخش‌های شهرستان استهبان

نام بخش	شاخص‌های اجتماعی			شاخص‌های اقتصادی		
	آموزشی	فرهنگی- ورزشی	سیاسی و اداری	جمعیت	برق، گاز، آب	بهداشتی- درمانی
	ارتباطات و حمل و نقل	بازرگانی و خدمات	کل	ارتباطات و حمل و نقل	کل	کل
رونیز	۰/۴۲۸	۰/۲۵	۰/۴۲۰	۰/۵۱۹	۰/۸۳۳	۰/۴۲۵
مرکزی	۰/۱۹	۰/۱۳۹	۰/۳۰۱	۰/۱۸۷	۰/۵۵۵	۰/۱۴۴

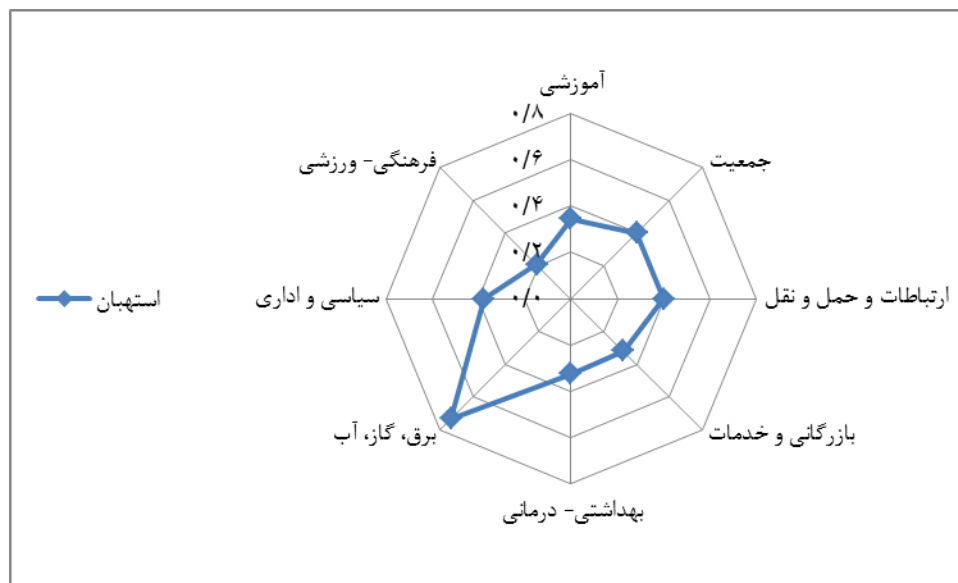
شکل ۲- سطح توسعه اقتصادی- اجتماعی بر حسب بخش

جمع‌بندی یافته‌ها نشان می‌دهد که در شهرستان استهبان، میزان توسعه‌یافتگی بر مبنای شاخص‌های فرهنگی-اجتماعی (شامل آموزشی=۰/۳۴۳، فرهنگی-ورزشی=۰/۲۱)، (سیاسی و اداری=۰/۳۷۷)، (جمعیت=۰/۴) و شاخص‌های اقتصادی-زیرساختی (شامل برق، گاز، آب=۰/۷۳۳، بهداشتی-درمانی=۰/۳۲۴)، (بازرگانی و خدمات=۰/۳۲) و (ارتباطات و حمل و نقل=۰/۴) در حد ضعیفی است و تنها شاخص برق، گاز، آب در حد مطلوب است. با توجه به نمودار عنکبوتی، بیشترین امکانات این منطقه به ترتیب مربوط به امکانات برق، گاز، آب و کمترین امکانات مربوط به بعد فرهنگی-ورزشی می‌باشد. یافته‌های پژوهش نظم‌فر و همکاران (۱۳۹۴)، در دهستان‌های استان کرمانشاه نیز حاکی از ضعف شاخص آموزشی و ورزشی در روستاها بوده است که با این مطالعه هم‌خوانی دارد. همچنین لازم به ذکر است که در بیشتر ابعاد مقادیر نمره امکانات بدست آمده کمتر از حد متوسط است که نشان از کمبود امکانات از لحاظ شاخص مورد مطالعه می‌باشد.

جدول ۶- سطح توسعه‌یافتگی شاخص‌های اقتصادی-اجتماعی شهرستان استهبان

نام شهرستان	شاخص‌های اجتماعی		شاخص‌های اقتصادی		
استهبان	آموزشی-فرهنگی-ورزشی	سیاسی و اداری	جمعیت	برق، گاز، آب	بهداشتی-درمانی-بازرگانی-ارتباطات و حمل و نقل
	۰/۲۱	۰/۳۷۷	۰/۴	۰/۷۳۳	۰/۳۲
	۰/۳۴۳				۰/۴

شکل ۳- سطح توسعه‌یافتگی شاخص‌های شهرستان استهبان

در جدول ۷، سطح توسعه‌یافتگی دهستان‌ها بر اساس شاخص‌های اجتماعی و شاخص‌های اقتصادی نشان داده شده است.

جدول ۷- سطح توسعه‌یافتگی دهستان‌ها

رتبه	نام دهستان	سطح توسعه‌یافتگی
------	------------	------------------

	شاخص های اجتماعی	شاخص های اقتصادی	درجه توسعه کل
۱ خیر	۰/۴۳۵	۰/۵۷۱	۰/۵۰۳
۲ رونیز	۰/۳۵۳	۰/۴۸۶	۰/۴۲۰
۳ ایچ	۰/۲۰۴	۰/۲۷۸	۰/۲۴۱
کل	۰/۳۳۲	۰/۴۴۴	۰/۳۸۸

طبق نتایج این جدول، دهستان خیر از لحاظ هر دو شاخص مورد بررسی حائز رتبه‌ی اول می‌باشد و دهستان ایچ دارای کمترین امکانات اجتماعی و اقتصادی است. به عبارتی دهستان ایچ از نظر تمام شاخص‌های مورد بررسی برخوردار کمی در مقایسه با دیگر دهستان‌ها دارد. با توجه به نتایج بدست آمده، در هر دو بعد مورد مطالعه باید بیشترین توجه به دهستان ایچ باشد.

جدول ۸- سطح‌بندی مناطق روستایی از لحاظ درجه‌ی توسعه‌یافتگی به صورت کلی

سطوح توسعه	دامنه‌ی سطوح	تعداد روستاها	نام روستای هر سطح
برخوردار	بیشتر از ۰/۶	۶	ماه فرخان، بنوان، رونیز سفلی، درب قلعه، سهل آباد، گرده
نیمه‌برخوردار	بین ۰/۴۵ تا ۰/۶	۳	محمدآباد، مبارک آباد، دستجرد،
غیربرخوردار	کمتر از ۰/۴۵	۱۶	خانه کت، علی ابادشمس، دهویه، انجیرک، درب امامزاده، دهویه، قشم قاوی، شمس آباد، باغ شاد، دهویه، دامنه، اب نارک، شهرک شهید باهنر، بن دره، پل شکسته، محل احداث سد رودبال

مطابق جدول بالا، از مجموع ۲۵ روستای بالای ۲۰ خانوار شهرستان استهبان، ۶ روستای ماه فرخان، بنوان، رونیز سفلی، درب قلعه و سهل‌آباد، گرده در دسته‌ی روستاهای برخوردار قرار گرفتند که از این میان به‌نظر می‌رسد روستای گرده بعلت دسترسی دوجانبه و هم-مسافتی که به شهر استهبان و شهر رونیز دارد، از امکانات این دو شهر بهره‌مند گشته است و برخوردار گردیده است و همچنین ۳ روستا نیز در دسته‌ی روستاهای نیمه‌برخوردار قرار گرفته‌اند جزء روستاهای نیمه‌برخوردار به‌شمار می‌آید. روستای محمدآباد و مبارک-آباد و دستجرد به‌لحاظ نزدیکی به شهرستان نی‌ریز جزء مناطق نیمه‌برخوردار به‌شمار می‌آید. ۱۶ آبادی از ۲۵ روستا، دارای سطح غیربرخوردار می‌باشند. وجه مشترک همگی این روستاها بالاخص روستاهای دهویه، شمس‌آباد و علی‌آباد شمس، نزدیکی به شهر رونیز می‌باشد، که به‌عنوان یک مزیت جهت بهره‌گیری از امکانات در خور توجه است. همچنین روستاهای باغ شاد، بن دره، دهویه، انجیرک، درب امامزاده و آب‌انارک به لحاظ نزدیکی به شهر ایچ، پتانسیل بهره‌گیری از خدمات این شهر را دارا می‌باشند، هر چند در دسته‌ی روستاهای غیربرخوردار قرار گرفته‌اند. نتایج پژوهش رضوانی و همکاران (۱۳۸۶)، با عنوان نقش و عملکرد شهرهای کوچک در توسعه روستایی نشان می‌دهد که روستای دهویه قبل از شهرشدن رونیز، خدمات و امکانات را از رونیز و شهر استهبان فراهم می‌نمود و پس از شهر شدن آن، همچنان به‌علت نزدیکی به رونیز، کم‌ترین وابستگی را به دیگر سکونتگاه‌ها دارد. روستای رونیز سفلی که دارای سطح برخوردار مناسبی است، علاوه بر خدمت‌دهی به ساکنان خود، به دیگر نقاط روستایی اطراف خود کمک می‌نماید که با این مطالعه هم‌خوانی دارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

امروزه بهترین و مناسب‌ترین راه جهت سطح‌بندی مناطق روستایی، استفاده نمودن از روش‌های آماری می‌باشد. از جمله این روش‌ها، تکنیک توسعه‌یافتگی موریس است که با بررسی وضع موجود به برنامه‌ریزی برای آینده می‌پردازد (سرائی و کمائی‌زاده، ۱۳۹۲). بررسی‌ها نشان داده مدل موریس در تشخیص نابرابری‌های مکانی و تعیین سطح توسعه‌یافتگی مناطق نسبتاً دقیق می‌باشد (رضوانی، ۱۳۸۳). در پژوهش صورت گرفته برای شناخت و تحلیل سطح برخورداری از امکانات و همچنین میزان محرومیت در نواحی روستایی شهرستان استهبان با استفاده از ۸ شاخص و با استفاده از مدل موریس، مناطق روستایی این شهرستان از نظر درجه توسعه-

یافتگی مورد مقایسه قرار گرفتند. مطابق نتایج بدست آمده از مدل موريس، دهستان خیر با درجه توسعه (۰/۵۰۳) رتبه‌ی اول را به خود اختصاص داده، دهستان رونیز با درجه توسعه (۰/۴۲۰) حائز رتبه دوم و دهستان ایچ با درجه توسعه (۰/۲۴۱) در رتبه آخر قرار گرفته است. دهستان ایچ از لحاظ همه‌ی شاخص‌های مورد مطالعه، برخورداری کم‌تری در مقایسه با دیگر دهستان‌ها دارد. این امر نشان دهنده‌ی این است که باید این دهستان مورد توجه ویژه‌ی برنامه‌ریزان محلی و منطقه‌ای قرار گیرد. همچنین نتایج نشان داد که در شهرستان استهبان، روستای ماه‌فرخان (۰/۸۹۲)، روستای بنوان (۰/۸۳۵)، روستای رونیز سفلی (۰/۷۱۴) به ترتیب دارای بالاترین سطح برخورداری از امکانات و روستای محل احداث سد رودبال (۰/۰۰۰)، روستای پل شکسته (۰/۰۵۶)، روستای بن‌دره (۰/۱۰۷) دارای پایین‌ترین سطح توسعه و برخورداری از امکانات می‌باشد. در نتیجه از لحاظ میزان سطح برخورداری از خدمات و امکانات بین روستاهای این شهرستان شکافی عمیق وجود دارد و تعادل فضایی در این شهرستان مشاهده نمی‌شود. با تعیین سلسله مراتب روستاها، می‌توان جهت توزیع عادلانه‌ی امکانات در سطوح مختلف مناطق روستایی و کاهش نابرابری‌ها اقدام نمود. در این راستا، پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد:

- ۱- ساخت راه‌های ارتباطی روستایی برای سهولت ارتباط روستاهای بزرگ و پرجمعیت با روستاهای محروم به منظور استفاده از امکانات و انتقال امکانات به روستاهای محروم
- ۲- توزیع عادلانه‌ی امکانات و خدمات و زیرساخت‌های توسعه در مناطق روستایی
- ۳- اولویت‌بندی نیازها و شناخت اولویت نیاز به امکانات و برنامه‌ریزی‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت جهت رفع نیازهای مردم روستایی مناطق محروم
- ۴- با توجه به جمعیت روستاها، به ارائه‌ی خدمات بهداشتی و درمانی پرداخته شود.
- ۵- در صورت دست یابی به داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز می‌توان از شاخص‌های بیشتری استفاده نمود.
- ۶- جهت برنامه‌ریزی برای جلوگیری از مهاجرت و خالی از سکنه شدن مناطق روستایی، با ارتقای شاخص‌ها در مناطق روستایی و بخصوص شاخص آموزشی و همچنین با فراهم کردن زمینه برای اشتغال جوانان روستایی از مهاجرت آن‌ها جلوگیری نمود.
- ۷- برای انجام پژوهش‌های بهتر در این زمینه، مسئولین مربوطه در رفع مشکلاتی چون کمبود اطلاعات جدید و رسمی در سطوح پایین تقسیمات سیاسی مثل روستا، دهستان و بخش کوشا باشند. که این امر می‌تواند با ایجاد مرکزی برای استفاده-ی محققین و برنامه‌ریزان از اطلاعات محقق شود.
- ۸- از آنجایی که در کشور ما تا به امروز برنامه‌ریزی برای مناطق روستایی توسعه‌ای را به همراه نداشته است، در نتیجه می‌توان نقاط روستایی که در این پژوهش همگن شناسایی شده‌اند، ملاکی جهت برنامه‌ریزی قرار گیرند.

منابع

- امینی‌نژاد، غ.، بیک‌محمدی، ح.، و حسینی‌ابری، ح. (۱۳۸۷). تحلیل توسعه‌یافتگی دهستان‌های حوزه‌ی تأسیسات پارس جنوبی در استان بوشهر، روستا و توسعه، دوره ۱۱، شماره ۳، صص ۱۴۳.
- انصاریان، ط.، و محمدی، چ. (۱۳۹۳). تحلیل سطوح برخورداری دهستان‌های شهرستان بجنورد. کانون ملی معماری ایران، همایش ملی معماری، عمران و توسعه‌ی نوین شهری، تبریز، آریه‌بشت، صص ۱.
- تقدیسی، ا.، جمینی، د.، جمشیدی، ع.، و آریان‌پور، آ. (۱۳۹۲). تحلیل فضایی و سطح‌بندی نواحی روستایی منطقه‌ی اورمانات بر اساس شاخص‌های اشتغال. برنامه‌ریزی فضایی، دوره ۳، شماره ۲، صص ۱۵۸-۱۵۷.
- تقوایی، م.، وارثی، ح.، و شیخ‌بیگللو، ر. (۱۳۹۰). تحلیل نابرابری‌های توسعه‌ی ناحیه‌ای در ایران. پژوهش‌های جغرافیایی/انسانی، شماره ۷۸، صص ۱۵۵-۱۵۴.

- توکلی، ج.، میرک‌زاده، ع.، و ابراهیمی، م. (۱۳۹۳). سنجش سطح توسعه یافتگی اجتماعی- اقتصادی روستاهای بخش مرکزی شهرستان کوهدشت. *پژوهش‌های روستایی*، دوره ۵، شماره ۱، صص ۲۱۵-۲۱۳.
- حاجی‌علیزاده، ج.، مهدوی، م.، و کردوانی، پ. (۱۳۸۹). استفاده از مدل توسعه‌یافتگی موريس برای ارزیابی عملکرد طرح‌های هادی (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان بناب). *چشم‌انداز جغرافیایی*، دوره ۵، شماره ۱۳، صص ۵-۱.
- حسنی‌مهر، ص. (۱۳۹۲). بررسی سطح بندی خدمات روستاهای شهرستان آستارا بر اساس مدل موريس به منظور ارائه راهکارهای توسعه. *جغرافیایی سرزمین*، دوره ۱۰، شماره ۴۰، صص ۵۶-۵۵.
- رضوانی، م. (۱۳۸۳). سنجش و تحلیل توسعه یافتگی نواحی روستایی در شهرستان سنندج. *جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، شماره ۳، صص ۱۶۲.
- سرائی، م. و کمائی زاده، ی. (۱۳۹۲). تعیین درجه‌ی توسعه یافتگی شهرستان‌های استان یزد از لحاظ دسترسی به مراکز بهداشتی و درمانی با استفاده از مدل موريس. *آمایش محیط*، دوره ۶، شماره ۲۲، صص ۷۷.
- سالنامه‌ی آماری استان فارس ۱۳۹۳. (۱۳۹۴). شاه‌ولی، ش. و خ. رنجبر، و ز. رنجبران. انتشارات سازمان مدیریت در برنامه‌ریزی استان فارس. معاونت آمار و اطلاعات: ۲۵۸-۲۰۳.
- شمس، م.، و رشیدی، غ. (۱۳۹۰). ارزیابی شاخص‌های پایداری در محلات فرسوده شهر اسدآباد با بهره‌گیری از ضریب ناموزون موريس. *چشم‌انداز جغرافیایی*، دوره ۶، شماره ۱۴، صص ۹۱-۸۸.
- شیخ‌بیگلر، ر.، تقوایی، م.، و وارثی، ح. (۱۳۹۱). تحلیل فضایی محرومیت و نابرابری‌های توسعه در شهرستان‌های ایران. *رفاه اجتماعی*، دوره ۱۲، شماره ۴۶، ۱۹۰-۱۸۹.
- صدرموسی، م.، و طالب‌زاده، م. (۱۳۹۲). تعیین و تحلیل سطوح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی شهرستان چالدران. *جغرافیا و برنامه‌ریزی*، دوره ۱۷، شماره ۴۴، صص ۲۱۶-۲۱۵.
- صفری، ر.، و بیات، م. (۱۳۹۱). تعیین سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی استان آذربایجان شرقی با استفاده از تکنیک آماری تحلیل عاملی و تحلیل خوشه‌ای. *تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی*، دوره ۱۳، شماره ۲۸، صص ۳۱.
- عامری‌سیاهوئی، ح.، رستم‌گورانی، ا.، و بیرانوندزاده، م. (۱۳۹۰). سنجش درجه پایداری و توسعه روستایی در بخش شهاب شهرستان قشم. *نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی*، دوره ۳، شماره ۴، صص ۱۵۹.
- عنابستانی، ع.، روستا، م.، آوریده، ا.، و صیادی‌آبگلی، م. (۱۳۹۲). مقایسه تطبیقی سطح برخورداری سکونتگاه‌های روستایی با استفاده از مدل ضریب ویژگی و موريس (مطالعه موردی: بخش میمند- شهرستان فیروزآباد). *جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری چشم‌انداز زاگرس*، دوره ۶، شماره ۱۹، صص ۱۰۰-۹۹.
- فرهادی، ن.، و اورک، ن. (۱۳۹۳). تحلیلی بر میزان برخورداری شهرستان‌های استان خوزستان با استفاده از مدل موريس و اسکالوگرام. *جغرافیایی سرزمین*، دوره ۱۱، شماره ۴۳، صص ۷۴-۷۳.
- کریمی، ف.، احمدوند، م.، توکلی‌تبار، ز.، و میرزایی، ش. (۱۳۹۲). کاربرد ترکیب الگوریتم خوشه‌بندی و الگوریتم رقابت استعماری (ICA) در سطح‌بندی توسعه‌یافتگی مناطق روستایی (مطالعه‌ی موردی: بخش مرکزی شهرستان بویراحمد). *پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی*، دوره ۲، شماره ۴، صص ۳۱۳-۳۱۱.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۰). سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰. قابل دسترسی در آدرس اینترنتی:
<<http://www.amar.org.ir/Portals/0/sarshomari90/Files/ABADY-90/os.07-r.xls>>
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۰). شناسنامه آبادی‌ها. قابل دسترسی در آدرس اینترنتی:
<<https://www.amar.org.ir/portals/0/sarshomari90/Files/shenasname-abadi/abadi-90-os.07.xlsx>>
- مهدوی‌حاجیلوی، م.، و محمدی‌زاده، غ. (۱۳۹۱). تحلیل سطوح برخورداری شاخص‌های سواد و اشتغال دهستان‌های بخش مرکزی شهرستان دزفول با استفاده از روش موريس. *جغرافیایی سرزمین*، دوره ۹، شماره ۳۶، صص ۱۶-۱۵.

-
- Erilli, N. (۲۰۱۵). Socioeconomic development index ranking calculations of cities with fuzzy clustering method: Case of Turkey. *Theoretical and Applied Economics*, ۱(۶۰۲), ۲۱۵-۲۲۳.
- Talani, Gh.R. (۲۰۰۳). Rural area selection system for development. International institute for geo-information science and earth observation enschede. the Netherlands. M.Sc. thesis, ITC University.